

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ (РЕЛІГІЙНОЇ) САМОБУТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Необхідною умовою для встановлення повноцінної демократії в країні є високий рівень плюралізму соціуму, що забезпечується загалом спроможністю діючого політичного режиму вирішувати проблеми інституалізації громадянського суспільства, зумовленої передусім потребами людей у реалізації своїх інтересів у різних сферах суспільного життя.

Важливим моментом становлення інститутів громадянського суспільства є суспільне визнання їх прав і надання їм можливостей впливати на перебіг суспільних процесів у країні. Проте, незважаючи на той факт, що громадянське суспільство являє собою певною мірою самоврегульовану систему, воно все ж таки потребує існування публічних служб, які утворюють державу. Та у взаємовідносинах громадянського суспільства і держави, остання розглядається як організація, що перебуває в суспільстві, та має його обслуговувати і охороняти, а не являє собою саму «організацію суспільства». Ототожнення ж держави і суспільства, організації державної влади у суспільстві з самим соціумом спричиняє негативні наслідки, призводячи «на практиці до виправдання етатизації всіх суспільних стосунків, нехтування проблемами розвитку громадянського суспільства, забезпечення та захисту прав і свобод людини» [5, с.78]. Саме тому тільки така модель суспільних відносин, яка базується на збалансованому взаємоконтролі та взаємообмеженні державних органів та інститутів громадянського суспільства, зможе забезпечити правовими засобами рівність людей як суб'єктів права та їх індивідуальну свободу, захистить права осіб від порушень.

Крім того, громадянське суспільство передбачає наявність у його межах численних соціокультурних зв'язків і груп, які за власною ініціативою формуються самими членами суспільства, адже саме громадянське суспільство довіряє особі самостійно формувати контекст свого суспільного та культурного життя, а отже, «...в тій або іншій формі прирікає всіх і кожного на вибір власної соціальної долі. І внаслідок цього, - на ризик постійного самовизначення та відповідальності» [7]. Адже, саме свобода особистості «передбачає можливість вибору певної дії, наяв-

ність у свідомості людини критеріїв, що уможливають цей вибір, а також готовності і волі нести відповідальність за свій вибір» [4, с.181], що в сукупності і характеризує автономію особистості. Саме тому громадянське суспільство забезпечує кожній людині можливість реалізації себе як особистості, створюючи умови кожному розвивати максимум ініціативи та відповідальності, гармонізуючи розвиток неповторної творчої індивідуальності особи у єдності та взаємодії у відносинах з іншими людьми. Громадянському суспільству притаманний особливий тип людини, що характеризується з одного боку, високим рівнем автономії від соціуму і держави, зокрема, а з іншого – здатністю до конструктивного діалогу з іншими особистостями заради суспільного блага. Враховуючи останнє, важливою не інституційною передумовою становлення громадянського суспільства є наявність автономної творчої особистості як суб'єкта суспільних відносин, правова свідомість якої базується на ціннісних установках, які безумовно ґрунтуються на визнанні прав і свобод людини. Інституалізуючись на засадах загальної юридичної рівності, вільного підприємництва, приватної ініціативи, громадянське суспільство забезпечує умови для прояву індивідуальності людини, що має власні потреби, приватний інтерес та наділена певним комплексом прав і свобод, усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства та несе відповідальність перед останнім. «Усвідомлення особистості в людині говорить про її вищу природу та вище покликання» - зазначав М. Бердяєв [Цит. за: 4, с.179]. Саме тому важко не погодитися з А.Колодій, яка протиставляючи тезу «особа – це важливо» одному з поширених у соціалістичних суспільствах стереотипів: «маси вирішують все» або ж «система вирішує все», зазначає, «що жодну тезу не можна абсолютизувати, і кожен з нас наведе приклади коли потрібні і масові дії і системні зміни. Але шанси на успіх і тих, й інших будуть тим більшими, чим значніше буде число учасників, які знають не лише як, а й заради чого треба діяти, які мають власну систему цінностей і готові її захищати» [2]. Поважаючи автономію кожної особистості, потрібно створювати умови

для задоволення її фундаментальної потреби - самореалізація здібностей, що в свою чергу має стати мінімальним стандартом сучасної правової культури, що безперечно заперечує придушення автономної волі людини як цілісної та самостійної істоти, що бажає реалізовувати себе в соціальному середовищі та в остаточному підсумку і визначає міру свободи людини в ньому. Сучасна національна правова система, забезпечуючи соціальну захищеність людини, має створювати умови для активної участі особистості у суспільному та державному житті, враховуючи різноманіття інтересів і пріоритетів найрізноманітніших суспільних верств.

Зважаючи на останнє, одним з пріоритетів держави в умовах становлення громадянського суспільства в Україні має стати забезпечення світоглядної (релігійної) самобутності кожної особистості, створення умов для її гармонійної взаємодії та співіснування в плюралістичному національному суспільному просторі з іншими особами та групами (асоціаціями) людей. Орієнтація ж України на пріоритети та ідеали світового співтовариства народів, які сформувалися передусім у сфері світоглядних характеристик, що включають у себе релігійні, моральні, етичні цінності людства, сприяють утвердженню прагнень держави втілити і у своїй національній правовій системі такі цінності, як: демократія, права і свободи людини, верховенство права, індивідуальна свобода, важливість яких підсилюється такими соціальними оціночними моментами права: забезпечення реальної свободи особистості, її захист за допомогою правосуддя, увага до інтересу кожного як інтересу всезагального, задоволення потреб вільної особистості на основі забезпечення реалізації потреб всіх інших членів суспільства. Це призводить до зміни пріоритетів української держави, яка, визнаючи перевагу приватного над публічним, має створити умови для реалізації права вибору кожного, гарантувати приватну сферу автономії особи, забезпечуючи умови для максимальної самореалізації особистості, шануючи індивідуальність кожного. Впровадження демократичних стандартів і цінностей людства на законодавчому рівні повинне забезпечити створення умов як для самостійного збереження, так і розвитку світоглядних (релігійних) традицій для груп (асоціацій) людей і окремих осіб, сприяти діяльності альтернативних стосовно держави суспільних (релігійних, культурних, наукових) інституцій, які матимуть можливість брати участь у демократичному вирішенні різноманітних суспільних питань в країні. Людина є морально-автономною особою, що не

потребує зовнішньої опіки при здійсненні ціннісно-нормативного вибору. Саме тому особа, яка здійснює своє право на самореалізацію, є основоположною умовою існування і громадянського суспільства, і правової держави. Загалом же становлення громадянського суспільства в Україні має сприяти гуманізації національного законодавства, підвищуючи можливий рівень свободи особистості, поступово звільняючи її від обмежень колективізму, що в перспективі безумовно приведе до все більшої індивідуалізації особи.

Проблема індивідуалізації особистості стосується всіх сфер людського буття, в тому числі, і її світоглядної сфери, адже суб'єктивні особливості особи з вибору відповідних духовних цінностей і орієнтирів в своєму житті характеризують її окремішність, своєрідність як живої істоти, по суті становлять базовий фундамент приватної сфери автономії особи в сучасному світі. Саме тому важко не погодитися з поетом Брюсовим, який зазначав, що «кожна людина – окрема певна особистість, якої вдруге не буде. Люди розрізняються за самою сутністю душі; їхня подібність тільки зовнішня. Що більше стає хтось сам собою, то глибше починає розуміти себе, ясніше проступають його самобутні риси» [Цит. за: 6].

Потреба людини в життєво-сміслових основах буття, будучи її природним і невід'ємним правом, і нині, залишається визначальною рисою духовного ладу особи, що ґрунтується «не лише на суб'єктивному бажанні особистості, а передусім на її природі, прагненні віднайти смисл свого життя»[1]. Самовизначаючись у житті, людина обирає конкретні світоглядні орієнтири, конкретне віросповідання, що спричиняє плюралізацію людської спільноти у світоглядній (у тому числі релігійній) сфері, й актуалізує проблему необхідності законодавчого забезпечення свободи вибору в ній особистості, враховуючи передусім діалектичну єдність потреб людини та суспільства загалом, яка визнається одним з важливих загальнолюдських пріоритетів світовим товариством, що забезпечує умови виживання цивілізації.

Двома полюсами існуючої світоглядної (релігійної) плюралізації суспільства є індивідуалізація й уніфікація (виокремлення найбільш характерних рис даного соціального явища). І якщо історично в умовах сучасної світової глобалізації відбуваються процеси певної уніфікації, тобто сформувалися певні мінімальні гуманітарні стандарти (загальносоціальні та загальнолюдські) в цій сфері, що закріплені в міжнародно-правових актах, та містять мінімум об'єктивного, що має втілитися у законодавстві держав незалежно від їх місцевих етнічних особливостей, то

сама індивідуалізація за своєю суттю надає можливість кожній людині самостійно просуватися шляхами пошуку сенсу власного життя, актуалізуючи необхідність законодавчого вирішення питання взаємовпливу та взаємозалежності єдності та різноманітності варіантів моральної свідомості. А необхідність шанувати погляди кожної окремої людини, враховуючи їх різноманіття, спонукає до реформування національних правових систем держав з метою їх гуманізації, забезпечення належного захисту людської гідності в цій сфері.

Традиційними засадами ліберальної ідеології, яка вплинула на формування праворозуміння в Європі, вважаються: визнання абсолютною цінністю людської особистості; забезпечення свободи і юридичної рівності всіх людей та демократичного устрою державних утворень; визнання раціонального та морального начал природи людини та гарантування державою і суспільством невідчужуваних прав і свобод людини, автономії індивідуальної волі («особистого імунітету»); верховенство права та правового закону; визнання громадянського суспільства джерелом влади і права, а також принципу взаємної відповідальності між державою і особою, державою і громадянським суспільством; забезпечення обмеження впливу і сфер діяльності держави за рахунок передачі певних її функцій громадянському суспільству.

Ліберальна антропоцентрична система цінностей Європейського Співтовариства, надаючи пріоритетне значення в дихотомії особистість – держава правам людини, що розглядаються як самоцінність, незважаючи на визначені спільні риси універсальності (такий підхід зафіксований у «Загальній декларації прав людини» (1948 р.), «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (1950 р.) та її тлумаченнях Європейським судом з прав людини) забезпечує можливість законодавчого збереження державами своїх національних стандартів в світоглядній (релігійній) сфері, що виникли і склалися історично в останніх (див. ст.11 Амстердамського договору (Маастрих –2), прийнятого 2 жовтня 1997 р.), фактично тим узаконюючи особливості моделей державно-церковних стосунків країн – членів ЄС. Більше того, сама універсалізація права людини в цій сфері не передбачає примусового приведення його під якийсь один цивілізаційний стандарт, національні версії мають змогу наповнювати це право притаманною їм культурною своєрідністю, а нормативні приписи міжнародних документів відкривають можливість забезпечити не лише особливості конкретної країни, проте й специфіку окремих територій у середині певної країни, окремих національних

спільнот або особистостей, визнаючи специфічні форми юридизації людського буття, які визначають особливості певних національних правових систем, завдяки чому втілюється оптимальне вирішення поєднання універсальних правових цінностей та принципів, місцевих культурно-правових традицій та реалізації права людини на індивідуалізацію світоглядних переконань, як одного з важливих елементів приватної сфери автономії особи в глобалізованому світі, адже «нормативний пріоритет принципів прав людини не тільки не заперечує плюралізму культур, але й забезпечує можливість співіснування та співробітництва різних культур, як у рамках світового співтовариства, так і в межах кожного суверенного соціального організму» [3, с.128], визнаються не тільки права меншин та їх колективів, але й окремої особистості. Саме таке нормативне врегулювання суспільних відносин, які пов'язані з реалізацією світоглядних (релігійних) прав людини та діяльністю релігійних спільнот у країнах ЄС, повинне забезпечити, як відзначається в П.6 Рекомендацій ПАРЄ №1556 (2002) «встановлення рівноваги між принципами демократії, правами людини і свободою совісті і релігії, з однієї сторони, та збереження національної, культурної, етнічної та релігійної ідентичності, з іншої», визначаючи буття світоглядної свободи в суспільстві, зокрема, в таких її проявах як: свобода віросповідання особистості, свобода створення та діяльності релігійних спільнот та їх інституцій, їх відносини з державою, міжконфесійні відносини, релігійна толерантність, діяльність релігійних меншин тощо.

Міжнародно-правові документи («Загальна декларація прав людини» (1948 р.), «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права» (1966 р.), «Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» (1960 р.), «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» (1966 р.), «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (1992 р.), «Рамкова конвенція про захист національних меншин» (1995 р.), Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.) та інші), визнають право особистості на індивідуалізацію своїх світоглядних переконань, вказуючи, зокрема, що національні правові системи країн мають забезпечувати як загальні права, якими користуються кожна людина, так і спеціальні права, включаючи в тому числі й можливість реалізації як певних особистісних, так і групових інтересів, у тому числі, й в аспекті права особи сповідувати свою релігію або переконання, створювати релігійні організації, уста-

нови та асоціації тощо. Право людини мати та вільно виражати погляди і переконання нерозривно пов'язується світовим співтовариством з реалізацією комплексу інших прав особи, зокрема, з реалізацією таких прав людини, як: 1) на інформацію, яке гарантує можливість представлення в інформаційному просторі країни різних поглядів; 2) на свободу пересування в межах кожної держави, можливість вільно обирати собі місце проживання в межах кожної держави, залишати будь-яку країну, включаючи власну, та повертатися до своєї країни (ст.13 «Загальної декларації прав людини» (1948)); 3) на забезпечення збереження матеріальної та духовної спадщини людства («Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» (1972 р.), Конвенція ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970 р.)), які зобов'язують країни забезпечити збереження матеріальних та духовних цінностей, запобігати незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на цінності матеріальної культури, викрадені з релігійної чи світської історичної пам'ятки, інших установ (ст.8 Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970 р.)); значними порушеннями Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. розглядаються «навмисне нанесення ударів по будинкам, призначеним для цілей релігії, ... за умови, що вони не є військовими цілями» (ст.8, пункт 2, в, IX Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.)); 4) на життя, визнаючи тяжкими злочинами: а) геноцид, як «діяння, що здійснюється з метою знищити повністю чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку», б) злочини проти людяності, як діяння, «які здійснюються в рамках широкомасштабного та систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: ...зокрема, переслідування будь-якої ідентифікуючої групи чи спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними... та іншим мотивами» (Ст.6,7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.)) тощо. Крім того, «Рамкова конвенція про захист національних меншин» (1995 р.) відзначає, що плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але й створити відповідні умови для виявлення, збереження та роз-

витку цієї самобутності. Зокрема, держави зобов'язуються: «створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість... зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема, релігію, мову, традиції та культурну спадщину (п.1 Ст.5); вживати «ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають у межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації (п.1 Ст.6); захищати «осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої... релігійної самобутності» (п.2 Ст.6); забезпечувати «поважання прав кожної особи, яка належить до національної меншини, на свободу мирних зборів, свободу асоціації, свободу виявлення поглядів і свободу думки, совісті та релігії» (Ст.7); визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, «право сповідувати свою релігію або переконання і створювати релігійні установи, організації та асоціації» (Ст.8); не перешкоджати «здійсненню права осіб, які належать до національних меншин, встановлювати та підтримувати вільні та мирні транскордонні контакти з особами, які на законних засадах перебувають в інших державах, зокрема з тими особами, з якими їх об'єднують спільні ... релігійні ознаки чи спільна культурна спадщина» (п.1 Ст.17). А прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 2 листопада 2001 р. «Універсальна декларація з культурного розмаїття» визначає останнє саме, як сукупність притаманних суспільству або соціальній групі відмітних ознак – духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних – і, крім мистецтва і літератури, охоплює спосіб життя, «вміння жити разом», системи цінностей, традицій та вірувань та визнається спільною спадщиною людства.

Національне законодавство України теж гарантує реалізацію права особи на індивідуалізацію своїх світоглядних (релігійних) переконань, зокрема, ст. 300 Цивільного кодексу України, розкриваючи зміст права фізичної особи на індивідуальність зазначає, що особа «має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства». Важливим у цьому аспекті є нормативне забезпечення як світоглядної нейтральності держави, так і реалізації світоглядних (віросповідних) прав

людини, а також діяльності релігійних спільнот на засадах їх рівності перед законом незалежно від традиційності, новизни, числа вірних тощо в дозволяючому так і обмежуючому контексті, що буде сприятиме ствердженню в Україні світоглядного плюралізму, демократичних засад у стосунках держави й різних суспільних (релігійних) інституцій, сприяючи національній єдності, зміцнюючи так підґрунтя особистої світоглядної (релігійної) свободи людини.

Загалом в умовах становлення громадянського суспільства в Україні необхідно переосмислити дійсність в аспекті гуманізації законодавчого забезпечення суспільних відносин на засадах підконтрольності державної влади громадянському суспільству, що ґрунтуючись на демократичних цінностях напрацьованих людством, забезпечить умови та виступить гарантом реалізації свободи духовного самовизначення особистості.

Список літератури

1. *Бабій М.* Проблеми свободи релігії у контексті релігійного багатоманіття в Україні // *Людина і світ.* – 2004. – №5. – С.21.

2. *Колодій А.* «Ми не «маса», а суспільство особистостей» // *Високий замок.* – 2003. – 20 жовтня.

3. *Максимов С.* Политика должна быть правовой: к проблеме взаимодействия политики и права в транзитивном обществе // *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід.* Матеріали міжнародної наукової конференції (9-12 листопада 2005 р., Київ – Харків). – Харків: «Право», 2006. – С.122-129.

4. *Петлевич Н.* Персоналістичні характеристики права // *Проблеми філософії права.* – Київ-Чернівці: Рута, 2008. – Т. IV-V. – С.179-183.

5. *Петришин О.* Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу // *Проблеми філософії права.* – Київ-Чернівці: Рута, 2008. – Т. IV-V. – С.73-83.

6. *Попова Т.* Її величність індивідуальність (<http://uaforeignaffairs.com/article.html/print?id=95>)

7. *Рашковський Е.* Гражданское общество: религиозное измерение проблемы // *Международная экономика и международные отношения.* – 1996. – № 5. – С.117.

О. Н. Шевченко

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО: ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ (РЕЛИГИОЗНОЙ) САМОБЫТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Автор исследует вопросы правового обеспечения свободы выбора личности в мировоззренческой (религиозной) сфере. По его мнению, право человека на самореализацию в выборе духовных ценностей и ориентиров есть базовым фундаментом частной сферы автономии личности в современном мире, которая в свою очередь является важной предпосылкой становления, как гражданского общества, так и правового государства.

O. N. Shevchenko

THE CIVIL SOCIETY: LAW SECURING OUTLOOKING (RELIGIOUS) ORIGINAL PERSONALITY

The author considers questions the law securing personality liberty choice in the outlooking (religious) sphere. It author's opinion, the right person on the realization own choice in the ecclesiastical values and orientates is the basis foundation the private sphere autonomy personality in the modern world, that is it important prerequisite making the civil society and the law state.